

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

**СТРУКТУРА ОУНІВСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ
У ДРОГОБИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ (1945 – 1950-ті рр.)**

У статті вперше на основі невідомих та маловідомих архівних матеріалів відтворена організаційна структура оунівського підпілля у Дрогобицькій області від середини 40-х до початку 50-х років ХХ ст. Автор дослідив особливості діяльності підпілля на згаданих теренах, простежив процес реорганізації референтур відповідно до умов ведення боротьби. У розвідці показано, що ОУН протягом свого існування проходила процес трансформації, який дав їй можливість ще протягом десяти років вести боротьбу проти радянської влади.

Ключові слова: *ОУН, УПА, Дрогобицька область, структура, округа, надрайон, провід, референтура.*

З відновленням незалежності України перед науковцями відкрилися широкі можливості для об'єктивного висвітлення тих історичних подій, які раніше подавалися однобічно, сфальсифіковано, як було вигідно офіційній владі. До таких подій належать проблеми національно-визвольного руху. Діяльність ОУН та УПА в українському суспільстві і надалі не має однозначної оцінки. Ілюстрацією цього є дискусії у наукових колах та засобах масової інформації. Безумовно, актуальність досліджень українського визвольного руху у зв'язку з розгортанням серйозних суспільних дискусій є значною, однак вимогою часу є об'єктивне, неупереджене висвітлення складних подій перших повоєнних років.

Одним із маловідомих питань історії визвольного руху загалом і в Дрогобицькій області зокрема є його структура. Частково воно розглянуто в узагальнювальних працях, наприклад, у дослідженнях Д.Веденєєва [1] і Г.Биструхіна [1],

А.Кентія [2], Ю.Киричука [3], В.Мороза [4] та А.Русначенка [6], П.Содоля [7]. Ці дослідники своїми роботами відкрили новий етап дослідження історії ОУН і УПА. Вони отримали можливість працювати з недоступними раніше архівними фондами, внаслідок чого з'явилася низка фундаментальних досліджень з даної проблематики. Ґрунтуючись на широкій джерельній базі, вони з дотриманням принципів об'єктивізму аналізують історичний шлях ОУН та УПА. Проте дослідники у загальних рисах показали особливості підпільної структури ОУН. Окремого дослідження, присвяченого організаційній структурі підпілля, немає. Тому метою статті є висвітлити функціонування та реорганізацію руху українських націоналістів безпосередньо у Дрогобицькій області, відповідно до тодішнього офіційного адміністративного поділу.

Українська революція 1917 – 1920 рр. зазнала поразки. Україна опинилася під владою багатьох окупантів (СРСР, Польща, Румунія, Чехословаччина). Проте на цьому визвольні змагання українського народу не припинилися. Боротьбу за створення Української самостійної соборної держави очолила ОУН. У постановах Збору було зазначено, що ОУН будується на “засадах всеукраїнства, надпартійности і монократизму” [5, 6]. Зважаючи на умови, в яких доводилося здобувати державну незалежність, Провід ОУН рішуче відкинув демократію як спосіб політичної діяльності в боротьбі за незалежність, України. У програмових документах наголошувалося: “Лише військова сила, що спирається на озброєний народ, готовий уперто та завзято боротися за свої права, зможе звільнити Україну від займанців та вможливить упорядкування Української Держави” [5, 13].

ОУН від початку свого створення вибудувала чітку структуру для боротьби за втілення програмних засад. Протягом усіх етапів боротьби ця структура змінювалася, відповідно до зміни умов боротьби. Після завершення Другої світової війни в ОУН відбулася чергова реорганізація, завдяки якій ОУН ще упродовж майже десяти років змогла вести боротьбу за створення Української самостійної соборної держави.

Складність висвітлення питань, пов'язаних зі структурою, зумовлюється самими особливостями підпільної роботи, а також

недостатньою джерельною базою. Наприклад, якщо керівний апарат на рівні краю, округи, надрайону та району можна встановити майже повністю, то низові ланки – кущі, станиці – лише частково, бо вони створювалися чи відновлювалися спорадично. Отже, цілісну картину уявити важко.

На всеукраїнському рівні ОУН мала такий склад:

1. Осередні та східні українські землі (ОСУЗ) охоплювали Київську, Житомирську, Кам'янець-Подільську, Вінницьку, Кіровоградську, Одеську, Миколаївську, Херсонську, Дніпропетровську, Запорізьку, Полтавську, Сумську, Чернігівську, Харківську, Сталінську та Ворошиловградську області.

2. Західні окраїнні українські землі (ЗОУЗ), тобто південні українські землі, що охоплювали Закарпаття (разом із Пряшівським повітом Чехословаччини), Чернівецьку та Ізмаїльську області.

3. Західноукраїнські землі (ЗУЗ) включали такі області: Львівську (за винятком Сокальщини), Станіславську, Дрогобицьку, Тернопільську (за винятком Кременеччини та східних районів області). У перші місяці звільнення Західної України від німецьких військ до ЗУЗ входила Перемишльська округа, але пізніше вона ввійшла до ЗОУЗ [I, 324].

4. Північно-західні українські землі (ПЗУЗ) охоплювали Волинську, Рівненську, південні райони Поліської області Білорусії, а також Кременеччину.

У грудні 1944 р. у зв'язку зі зменшенням особового складу виникла необхідність змінити організаційні форми. Відбулися зміни в поділах Країв і Областей. На ЗУЗ було створено три Краєвих проводи: Львівський – об'єднував північну частину Дрогобицької області по р. Дністер і південну частину Волинської; Карпатський – Станіславську (за винятком північної частини по р. Дністер), Закарпатську, Чернівецьку області та решту Дрогобицької області; Подільський – Тернопільську та Кам'янець-Подільську області та північну частину Станіславської області по р. Дністер. Отже, сім обласних проводів утворювали три Краєвих проводи ОУН. У зв'язку з цим зменшилася необхідність у керівних кадрах ОУН, яких узагалі не вистачало. Референтури при Краєвих проводах мали

укомплектовуватися значною кількістю людей, і на них покладалася велика організаційна робота.

Улітку 1945 р. у Галичині почалася реорганізація, внаслідок якої передбачалася поступова ліквідація Обласних проводів. Після їх ліквідації Окружні проводи підпорядковувалися безпосередньо Краєвому, а робота ОУН централізувалася. Провідники новостворених Краєвих проводів не були членами Центрального проводу ОУН, як це було раніше [II, 3]. Практично весь склад Станіславського обласного проводу перейшов у Карпатський краєвий провід. З інших Обласних проводів до складу останнього перейшов тільки керівник Дрогобицького обласного проводу ОУН – “Федір”, який зайняв посаду заступника провідника Карпатського краєвого проводу ОУН [II, 4].

Згідно з підпільним адміністративним поділом, Дрогобищина входила до складу ЗУЗ спочатку як область (1940 – 1945 рр.), а потім як округа (1945 – 1950 рр.) у складі Карпатського краю. Область включала три округи: Дрогобицьку, Самбірську, Стрийську [I, 327]; [IV, 17]. Окружні проводи не були повністю укомплектовані [I, 328]. Водночас документи засвідчують, що Дрогобицька область не була ліквідована до літа 1945 р. і Дрогобищина, як і колись, називалася Областю [I, 324]. Ще однією особливістю – очевидно, і причиною довшого (порівняно з іншими регіонами) існування у повстанському адміністративному поділі структурної одиниці “Дрогобицька область” була, за словами провідника округи “Нечая”, велика укомплектованість референтур. Крім того, він зазначав, що не планує розпускати УПА, оскільки нема потреби поповнювати й зміцнювати оунівські референтури [IV, 19].

За свідченням Дячука-Чижевського, який перебував навесні 1945 р. у Д.Грицяя і читав наказ Центрального проводу ОУН про чистку в ОУН і УПА, акція мала на меті залишити тільки ідейно вишколених і стійких членів [II, 1]. Водночас ця реорганізація була зумовлена репресивною політикою радянської влади. Передбачалося у разі посилення репресій зменшити кількість членів до 15 – 20 і навіть менше. Усі інші члени ОУН мали легалізуватися і вважатися симпатиками. Дехто повинен піти у глибоке підпілля: зробити бункери, заготовити

продукти, зброю і технічні засоби для друку націоналістичної літератури. Обласні, надрайонні та окружні проводи ОУН також повинні були зменшитися [II, 2]. Цим наказом ліквідували відділи самооборони, особовий склад перевіряли, а кращих доправляли в УПА, інших – додому. Така ж “чистка” проводилася і в УПА – серед рядового та офіцерського складу. В УПА мали залишитися тільки боєздатні бійці та добровольці. Р.Шухевич говорив, що до 20 липня 1945 р., тобто до останнього терміну явки з повинною, встановленого урядом УРСР, ця “чистка” була завершена. Із УПА для явки з повинною було відправлено 20 – 25% особового складу [II, 3].

Найсильніший удар було нанесено ОУН та УПА в період з 11 січня до 10 квітня 1946 р., коли відділи МВС блокували всі села західних областей. Кількісний склад ОУН Карпатського краю в той час був дуже малочисельним. Великі втрати змусили ОУН у 1947 р. розпустити УПА, щоб поповнити за їх рахунок власні кадри і головно СБ [IV, 31].

Починаючи з 1946 р., український визвольно-революційний рух переходив від форм масової повстанської боротьби до глибокої підпільної боротьби.

У другій половині 1945 р. внаслідок згаданих причин Дрогобицьку область реорганізовано в Округу, яка складалася із трьох надрайонів: Дрогобицького (Дрогобицький міський та районний, Підбузький, Дублянський, Боринський, Турківський районні проводи) [VI, 260 – 261 зв., 274 – 288], Стрийського (Стрийський, Сколівський, Славський, Меденицький райони) [VI, 271 – 273 зв.], Самбірського (Самбірський, Старосамбірський, Стрілківський, Хирівський, Добромільський, Нижньо-Устрицький) [V, 7 зв. – 8 зв.; VI, 258 – 259 зв., 289 – 296, 350 – 371], а з липня 1947 р. був створений ще один надрайон – Турківський, який включав такі райони: Турківський, Боринський, Славський і Закарпаття (ввійшло внаслідок повного розгрому проводу та відсутності відповідної заміни). Закарпатський округ не був розділений на надрайони, до нього входила вся область. Тому з липня 1947 р. підпільна структура Дрогобицької округи складалася з чотирьох надрайонів: Дрогобицького (Дрогобицький міський і районні проводи, Підбузький, Дублянський) [VI, 392 – 462], Стрийського

(Стрийський, Сколівський, Меденицький районні проводи), Самбірського (Самбірський, Старосамбірський, Стрілківський, Хирівський, Добромільський, Нижньо-Устрицький), Турківського (Турківський, Боринський, Славський райони Дрогобицької області та Закарпатська область).

Улітку 1945 р. у Дрогобицькій окрузі була проведена ще одна реорганізація: підрайони були розформовані та створені кущі, а замість повітів – надрайони. Керівний склад середньої ланки був повністю замінений “перекидуванням” в інші райони та надрайони. Усі керівні працівники отримали нові псевда. Райони реорганізовані відповідно до нового адміністративного поділу.

Однак за повстанським поділом до складу Дрогобицької округи не входили окремі адміністративні одиниці згідно з офіційним радянським поділом, а саме Миколаївський, Рудківський, Комарнівський райони входили до складу Миколаївського надрайону Львівської округи; Судово-Вишнянський, Мостиський, Крукеницький утворювали Яворівський надрайон Львівської округи; Жидачівський та Журавнівський – Жидачівський надрайон Калуської округи.

Найнижчою складовою ланкою була станиця, яка відповідала одному населеному пункту. Далі дві – шість станиць (залежно від кількості членів і симпатиків) формували кущ, два – шість кущів об’єднувалися у район, декілька районів утворювали надрайон, кілька надрайонів становили округу. Кілька округ формували край.

До складу станичного проводу входили: станичний чи довірена особа, яка використовувала у різних завданнях місцевих членів, жіночу сітку Українського Червоного Хреста (УЧХ), симпатиків. У низовій сільській організації чи станиці були: провідник організації, політичний референт, пропагандист-агітатор, референт СБ, господарчий референт, керівник організації, який безпосередньо підпорядковувався провіднику куща (останній – районним референтам по лінії їх роботи). У станицях був член організації, який називався кадровиком. Він підпорядковувався безпосередньо відділу кадрів, який був у районі, керівництво ним здійснював провідник чи референт відділу кадрів.

До складу кущового проводу входили кущовий провідник (колишній підрайонний провідник), кущовий господарчий, кущовий пропагандист, командир кущової боївки, у якого було 20 – 50 осіб. До складу куща належали всі оунівці на певній території. Навчання боївок куща проводив районний військовик (вишкільник). Усі акції здійснювалися тільки із санкції районного провідника, надрайонного військово-мобілізаційного референта або надрайонного провідника.

Склад районного проводу формували районний провідник, районний господарчий референт, районний пропагандист, районний військовик, районний комендант СБ, у якого було 10 – 15 боївкарів, районний референт УЧХ. До складу надрайону входили такі ж референтури, як і в округу, тільки в меншій кількості свого складу.

На рівні округи побудова організації була такою:

- 1) окружний провідник;
- 2) заступник окружного провідника, або організаційний референт;
- 3) референтура СБ: а) референт СБ; б) комендант окружної боївки СБ (у нього – від 20 до 30 боївкарів); в) слідчий СБ;
- 4) референтура пропаганди: а) референт пропаганди; б) 2 – 3 інструктори з пропаганди;
- 5) господарча референтура: а) господарчий референт; б) підреферент з фінансів; в) окружний магазинер; г) продуктовий підреферент; д) речовий підреферент; е) комендант господарчої боївки, якому підпорядковувалася боївка (10 – 15 боївкарів);
- 6) військово-мобілізаційна референтура: а) військово-мобілізаційний референт з особистою охороною (5 – 7 осіб); б) військовий референт-вишкільник; в) комендант жандармерії, у підпорядкуванні якого було 8 – 10 осіб; г) військовий розвідник;
- 7) референтура УЧХ: а) референт УЧХ; б) окружний лікар, або підреферент; в) підреферент формації; г) підреферент із соціального забезпечення. Жіноча сітка УЧХ використовувалася для нагляду за пораненими та хворими членами організації, для опіки над арештованими та вбитими. Санітарки доглядали за пораненими у лікарнях і надавали першу медичну допомогу населенню, займалися збором лікарських трав, виготовленням і

закупкою медикаментів, а також перев'язувального матеріалу. Крім того, використовувалися і розвідники, і зв'язкові. Працівники жили по селах напівлегально під маскою сільських дівчат, половина з них загинула, а значна частина була завербована органами МДБ. Для того, щоб агентура МДБ не проникла в ОУН, Карпатський краєвий провід на вимогу СБ восени 1944 р. розпустив УЧХ [IV, 18]. Тяжкі умови зими 1944 – 1945 рр. змусили ОУН навесні 1945 р. ущільнити господарську референтуру, щоб її кадрами посилити роботу інших референтур.

Організаційна референтура займалася підбором і розміщенням кадрів, керівництвом організаційної сітки, питаннями фінансів, зв'язку та господарськими справами. При організаційній референтурі були підреферентури: фінансова, зв'язку та господарча. Господарча до січня 1945 р. була у складі військової. Фінансова підреферентура займалася пошуком грошових засобів і цінностей. Окрім цього, у фінансову підреферентуру надходили засоби, отримані організацією внаслідок акцій. Ця референтура фінансувала відділи за вказівками Проводу для купівлі необхідних матеріалів. Господарча підреферентура збирала також із населення проводольчий податок.

Референтура пропаганди використовувала різні форми та засоби ідеологічного впливу на маси: усну пропаганду, видання і поширення націоналістичної літератури, листівок, закликів тощо. Референтура мала такі відділи: інформаційний, видавничий, технічний. Інформаційний відділ пропаганди приймав радіопередачі, брав необхідні матеріали з газет, в основному, зі звітів низових проводів. Видавничий і технічний відділи були редакцією і друкарнею. В основному вони перевидавали, розмножували та поширювали уже видану центральним проводом літературу і листівки, які передавали організаційним референтам на місця.

Референтура СБ займалася слідством і судом, проводила розшуки й арешти, здійснювала каральні функції та вела розвідувальну і контррозвідувальну роботу. Вона мала такі відділи: слідчо-оперативний, розвідувальний, контррозвідувальний і поліційно-виконавчий [III, 244]. Слідчо-оперативний відділ не

тільки провадив слідство із застосуванням так званої “розробки”, а й здійснював диверсійно-терористичні акти. Поліційно-виконавчий відділ проводив арешти, охороняв затриманих, розшукував осіб, які цікавили СБ, виконував вироки. Розвідувальний відділ збирав шпигунські донесення про військові підрозділи радянської армії, війська МВС, воєнно-стратегічні об’єкти. Для цієї мети існував розвідувальний апарат, який, окрім цього, використовував дані загальноорганізаційної сітки. Контррозвідувальний відділ цікавився наявністю в організації політично неблагонадійних елементів, співробітників МВС і МДБ, а також політичними настроями населення, виявленням осіб, які лояльно ставилися до радянської влади та співпрацювали з органами. Цей відділ мав свою агентурну сітку як серед членів ОУН, так і серед боївків УПА, а також серед населення. СБ в разі необхідності збирала свої суди, які склалися із працівників цієї референтури. Представником на суді не міг бути лише слідчий, який вів справу звинуваченого. Зі своєї округи керівник СБ призначав голову суду, двох суддів, прокурора та захисника. Як правило, такі суди виносили смертні вироки: розстріл, шибениця чи знищення іншим способом. Суд міг виносити також заочні вироки, які виконував поліційно-виконавчий відділ. До кінця 1943 р. усі керівники СБ знизу доверху не підпорядковувалися керівникам відповідних Проводів, а були безпосередньо підпорядковані СБ Центрального Проводу. Від 1944 р., крім підпорядкування вищим інстанціям, СБ була підпорядкована і провідникам місцевих проводів ОУН [III, 213]. Хоча і Р.Шухевичу вдалося вмовити керівника референтури СБ Центрального проводу М.Арсенича на цю реорганізацію, однак він наполягав і продовжував здійснювати централізацію СБ. Саме тому на низах тривають суперечки між провідниками та референтами СБ [III, 214]. Від осені 1946 р. у деяких проводах референтури СБ були перейменовані в ексекутивні відділи. Саме на Дрогобиччині вперше почали створюватися підрозділи з такою назвою [1, 73].

Військова референтура вела роботу з навчання військових кадрів із членів і кандидатів ОУН, керувала військовою стороною справи існуючих при СБ боївків і ВОП (Відділ

Особливого Призначення), від цих підрозділів отримувала відповідні звіти про бойовий стан підрозділів і здійснених бойових операцій, давала їм відповідні вказівки та настанови. При військовій референтурі була підреферентура УЧХ. Вона займалася лікувальною частиною, збором медикаментів і санітарною обслугою бойових груп і членів ОУН [III, 245]. До січня 1945 р., крім військових референтур, проводів, існували військові штаби УПА, яким були підпорядковані військові референтури проводів ОУН. Однак внаслідок розпуску великих з'єднань військові штаби були ліквідовані.

Утім, така структура подана практично в ідеалі. Насправді на керівних постах не було майже половини осіб. У зв'язку з цим розформовували повітові проводи.

Згори донизу керівництво здійснювалося тільки по горизонталі [I, 1]. Наприклад, політичний референт надрайону керував практичною роботою політичного референта району, провідник організації надрайону – практичною діяльністю провідника району і т.д. Керівник однієї референтури не мав права контролювати й давати розпорядження нижчому за рангом провіднику іншої референтури.

Харчі заготовляли самостійно. Кожний референт отримував декілька сіл, з яких збирав продукти. Продукти в селах збирали також станичні та кущові. Влітку збирали їжу в готовому вигляді, а на зиму заготовляли борошно, свинину і т.д. Усе зберігалось у спеціальних складах і сховках, які підготовляли восени. Їжу готували в землянках на печач, зроблених із бензинових бочок [IV, 30].

Отже, ми довели, що протягом свого існування ОУН зазнала не лише політичної, а й організаційно-структурної реорганізації. Саме здатність підпілля швидко, відповідно до зміни умов боротьби здійснювати реорганізацію своїх структур дала можливість протягом десяти років протистояти утвердженню більшовицького режиму. На теренах Дрогобиччини діяльність українського підпілля мала свої особливості – насамперед, це укомплектованість референтур кадрами, дещо пізніша, порівняно з іншими регіонами, структурна перебудова.

Перспективним напрямом у висвітленні даної тематики є дослідження особливостей підпільної структури у міжвоєнні та воєнні роки.

Джерела та література

- I. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 1. – 386 арк.
II. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 2. – 223 арк.
III. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 4. – 373 арк.
IV. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 9. – 336 арк.
V. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 39. – 295 арк.
VI. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 78. – 462 арк.
1. Див.: Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945 – 1980-ті роки: Монографія. – К.: К.І.С., 2007. – 568 с.
2. Див.: Кентій А. В. Нарис боротьби ОУН – УПА в Україні (1946 – 1956 рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 111 с.; Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1944 – 1945 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 220 с.
3. Див.: Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40 – 50-х років ХХ століття. – Львів: ЛДУ імені Івана Франка, 2000. – 304 с.; Киричук Ю. Український національний рух 40 – 50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. – Львів: Добра справа, 2003. – 464 с.
4. Див.: Мороз В. Структура референтури пропаганди ОУН на Дрогобищині (1944 – 1950-і рр.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Спецвипуск. – Дрогобич: НВЦ “Камеяр”, 2002. – С. 188 – 198.
5. Див.: ОУН в світлі постанов Великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929 – 1955. – Б.м.: Видання Закордонних частин ОУН, 1955. – 372 с.
6. Див.: Русначенко А. М. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. – К.: Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. – 519 с.
7. Див.: Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943 – 49. Довідник другий. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – 295 с.

Ильницький Василь. Структура оуновского подполья в Дрогобычской области (1945 – 1950-ые гг.). В статье впервые на основе неизвестных и малоизвестных архивных материалов воспроизведена организационная структура оуновского подполья в Дрогобычской области с середины 40-х – до начала 50-х годов ХХ в. Автор исследовал особенности деятельности подполья на упомянутых территориях, проследил процесс

реорганизации референтур соответственно условиям ведения борьбы. Показано, что ОУН в течение своего существования проходила процесс трансформации, что позволило ей еще в течение десяти лет вести борьбу против советской власти.

Ключевые слова: ОУН, УПА, Дрогобычская область, структура, округа, надрайон, провод, референтура.

Pnytskyi Vasyl'. The structure of OUN underground in the Drohobych region (1945 – 1950s). The organizational structure of OUN underground (which existed in Drohobych in 1945–1950) was reproduced for the first time on the basis of unknown archival materials in the article. The author explored features of the underground activity in the Drohobych region; traced the process of referentour reorganization according to the terms of struggle. The article proves the fact that OUN developed in the transformation process.

Key words: OUN, UPA, Drohobych region, structure, neighbourhood, wire, referentour.